

SEDA JA TEIST

Kruusa Kalju. Ühe inimese elu (pooleli). Valitud luuletusi. Tallinn: Kiri-miri, 2017. 208 lk.

Kalju Kruusa (ehk raamatu tiitli järgi Kruusa Kalju) valikogugu „Ühe inimese elu (pooleli)” kandideerib Eesti riiklikule kultuuripreemiale. Selle arvustuse kirjutamise ajal ei ole auhindu veel jagatud, aga kui tekst ilmub, on seda juba tehtud. Minu arust oleks õiglane, kui Kruusa auhinna saaks. Aga oleks ka imelik ning mitte üksnes ebatsensuurse väljendi tõttu, mille on ühes ta luuletuses esile kutsunud „riiklikud aumärgid” (lk 174). Kruusa on ju tunnustatud luuletaja, saanud preemiaid ja kiidusõnu, kuigi mõnikord on tunnustus jäänud kitsasse ringi. Hasso Krulli käsitleluse järgi pole Kruusa tavapärase mõttes avaliku elu tegelane. Kui Kruusa lugejaskonda võib „nimetada vaikivaks, nähtamatuks, refleksiivseks”,¹ siis ega ta isegi saa laiema publiku jaoks kogu aeg nähtav olla. Tema loomingu väärtused võivad aeg-ajalt meelde tulla, aga need ei ole kõigil kogu aeg meeles.

Küllap on see paljude keeleluuletajate või „luuletajate luuletajate” saatus. Sellest hoolimata kujundati näiteks Artur Alliksaarest eesti kirjanduse etalonkujuu. Miks Kruusaga ei võiks samamoodi minna? Kruusal on ju siiski läinud paremini kui paljudel teistel, sest „vaikiv” lugejaskond on aastate jooksul pakkunud tema luule sisukaid tõlgendusi. Huvitava väikse retsensee-

¹ H. Krull, Mägede sajabrossane nägemus. Kalju Kruusa avaliku elu tegelasena. – H. Krull, Mõistatuse sild. Kirjutisi aastatest 2009–2016. Tartu: Kaksikhammas, 2016, lk 92.

rimispuhangu tekitas raamat „灵血茶 (ing•veri•tee)” (2013), aga tähelepanuväärseid kirjutisi on olnud ka varem ja hiljem. Kruusa luulelaadi on suuremalt üldistanud Krull,² samuti võtab Märt Väljataga „Ühe inimese elu” lühikeses arvustuses³ kompaktselt kokku Kruusa loomingu põhijooned.

Kui on tõlgendatud ja üldistusi tehtud, siis mis on veel ütlemata või mida tuleks ümber öelda? Kruusa puhul oleks vaja rääkida vähemalt kahest asjast. Ühelt poolt peaks selgemini sõnastama, mille poolest „Ühe inimese elu” erineb Kruusa ülejäänud raamatutest. Teiselt poolt pole tema poeetika erijooned ikka veel piisavalt selgeks räägitud.

*

„Ühe inimese elu” on Kruusa seitsmes algupärane raamat ja esimene eestikeelne valikogugu, lisaks on tal ilmunud kaks tõlkekogugu, rootsi ja itaalia keeles. Viis esimest eestikeelset raamatut olid tavalised uudiskogud, kuues kogu „Äädikkärbsed” (2015) oli aga omamoodi ettevalmistus „Ühe inimese eluks”. „Äädikkärbestes” käis autor avastusretkedel oma kirjanduslikus minevikus, kaevas hämarusest välja, mis veel kaevata andis, pani kokku uue luule kogu vanast luulest. Mida uut annab „Ühe

² H. Krull, Leiva-saia-suutra nüüd ka eesti keeles. Kalju Kruusa keeleluule. – H. Krull, Paljususe ja ainulisuse. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009, lk 144–154; H. Krull, Mägede sajabrossane nägemus. Kalju Kruusa avaliku elu tegelasena. – H. Krull, Mõistatuse sild, lk 92–97.

³ M. Väljataga, Poolelutöö. – Postimees. AK 30. IX 2017, lk 14.

inimese elu” Kruusa loomingusse või loomingu tõlgendamisse? Uusi tekste mitte, raamat sisaldab esinduslikku kronoloogilisse ritta seatud valikut varem trükitud avaldatud luuletustest. Tiitli pöördelt saame teada, et luuletusi on aidanud valida Elli Feldberg, Maarja Kangro, Mart Kangur, Jüri Kolk ja Aare Pilv.

Kirjutamisaja järgi on Kruusa oma luuletusi ka varem järjestanud, samuti on ta varem kasutanud sarnast küljendust nagu „Ühe inimese elus”. Luuletuste asetus rõhutab siin järgnevuslikust ega jäta suurt hingamisruumi, tekstid voolavad üksteise sabas ja poolituvad lehekülgede piiridel peaaegu juhuslikest kohtadest. „Ühe inimese elu” pakub sellist ülesehitust ja väljanägemist puhtamal kujul kui ükski varasem raamat, kõige sarnasem sellega on luulekogu „Pilvedgi mindgi liigutavadgi” (2008). Ka selles mõttes on 2008. ja 2017. aasta kogud sarnased, et kumbki ei sisalda tõlkeluulet, mida Kruusa muidu armastab kogudesse lisada. Nende kahe raamatu puhul tekib soov rääkida Kruusa luule „puhtast” olemusest, aga kruusaliikkuse üks esimesi tunnusoone on see, et ta ei püüagi mingit puhtust teeselda – võõras hää on tema tekstides parafraside ja tsitaatidena tugevalt sees ka siis, kui tegu pole tõlkeluule või programmi-liste tööstustega. Kõik kuulub kõige kokku, Kruusa ainulaadsus sulab suurematesse mustritesse.

„Ühe inimese elu” jätab aga varasemast narratiivsema mulje: see on ühe inimese elu ja ühe luule lugu ajavahemikus 1995–2011. Nõnda on siin kaks kompositsioonilist printsiipi: ühelt poolt kokkukuulumine ja samastumine, teiselt poolt loolisuus ja muutumine. Ja – nagu öeldud – antud juhul näib teine olevat tugevam kui esimene. Võib isegi imestada raamatu ülesehituse lineaarsuse üle: ilmsete Ida-huvidena kirjanik tormab nüüd hinge tõmbamata ühes suunas edasi nagu paadunud eurooplane! Aga nii lihtsalt need opositsioonid tegelikult ei toimi. Ei ole euroopluse seos lineaarsusega nii lihtne ega ole

ka Kruusa loomingus mingit olemuslikku konflikti lääne ja ida vahel või ka samastumise ja muutumise vahel. See muidugi ei tähenda, et sirgelt joondatud ajavahemik „Ühe inimese elus” ei võiks silmatorkavalt mõjuda. Liitati on see tehtud distantsilt, see on suletud ja lõpetatud lugu. Inimese elu on küll „pooleli”, aga lugu on jõudnud lõpuni või katkestatud, sest viimaste aastate looming siit puudub. Tundub, et autori jaoks on „Ühe inimese elu” põhimõtteline kokkuvõte.

Kruusale on tähtsad aeg ja koht, kus tekst sünnib, võimalik, et kõige kokkukuulumine kõige (tekst kuulub kokku kohaga, koht ajaga jne) on kirjutaja jaoks olulisem, kui see paistab lugejale. Narratiivsete signaalide korral on lugejal kergem märgata muutumisi, mis loo käivitavad ja seda edasi kannavad. Väljataga ütleb: „Üle keskea lävepaku jõudnud luuletaja „peatükke” lugedes võib tajuda tõepoolest muutumisi, n-ö arengulugu.”⁴ See ongi antud juhul kõige ootuspärasem vaatenurk, mida saaks täiendada variatsioonide ja väikeste alternatiividega. Näiteks kirjeldades, kuidas prantsuse sümbolismist innustunud esteet muutub Kaug-Ida kultuuridesse süvenenud mitteesteediks. Võiks ka jutustada ruumis liikumise ja ruumi muutumise lugu, toetudes pealkirjadele ja kirjutamiskohtadele. Kruusa varasemas loomingus on näiteks luuletused „Suvilas”, „niidul”, „Avat aknal” ja „Aias”, uuemas aga „häälatesummas”, „pudongi lennujaamas”, „vere saunas”, „bussis” ja „sessinatses ilmas”. Need pealkirjad näitavad muuhulgas seda, kuidas Kruusa ülibotaaniline ja inimtühi ruum täitub inimestega ja inimolemist puudutavate üldistustega. Kus on inimesi, seal on inimlikke kirgi ning halvematel aegadel ka frustratsioonid, mis olemise kergust kahandab. Aga sellest näikse luules üle aitavat lausumise kergus.

Igas loos on tendents. Kas praeguse valiku tulemusena tekkiv lugu on silmatorkavalt tendentslik? Kas varjatakse

⁴ M. Väljataga, Poolelutöö.

mingeid tekstilaade? Kas soositakse mingeid perioode? Mõni väike tähelepanek raamatuid võrreldes tekkis, aga suures plaanis on vastus „ei”, seni avaldatud loomingust saab suhteliselt tasakaalustatud pildi.

Raamat pole üksnes kirjaniku praeguse enesetõlgenduse näide, vaid pakub tõepoolest head ülevaadet sellest, mis Kruusa luules on seitsmeteistkümne aasta jooksul juhtunud, kuhu suunas ta on liikunud, mismoodi on teisenenud hoiakud ja tekstid. Mind hakkas lugedes järjest rohkem huvitama ka see, kuidas on alles jäänud mingi „kruusalikkus”, mis aitab ta hiliseid ja varaseid luuletusi kergesti ära tunda. Läbi aastate on säilinud Kruusa nihestatud ortograafia ning eripärased keelelised variatsioonid, samuti sellise luuletaja positsioon, kelle loomingus on tasakaalustatud keele peegeldamine ja isikliku elukogemuse sõnastamine. Midagi on siin aga veel, mida võib nimetada Kruusa poetikaks kitsamas mõttes.

*

Kruusa on kõikidesse oma raamatutesse pannud kahesuguseid tekste: proosaluulet ning murtud ridadega „luulelisemat” luulet. Mõlemas laadis on Kruusa lähtepunktiks vabavärss. Muidugi on tulnud aja jooksul muutusi, aga vabavärsilisus on jäänud.

Tema proosaluule on veidi vähem muutunud, kuigi leidub üldiste teisen dustega haakuvaid jooni: varasemad tekstid on poeetilised, hiljem on tekstilaad mõnevõrra proosalisem. Kirjanduslikke taustu teades võib ju küsida, kas näiteks Stéphane Mallarmé proosaluule vaim nakatas ka noort Kruusat, aga Kruusa proosaks laotud tekstid ei ole sümbolistlikud, vaid on algusest peale maalähedased ja läbivalt isiklike viguritega varustatud.

Meetrumist, rütmist ja riimist on Kruusa rääkinud näiteks mõtiskluses *Contra* loomingu üle: „Mulle nagu isiklikult riimid kui sellised ei meeldi, ütleme

nii. Ja tegelikult mulle ei meeldi ka raiuv silbilis-rõhuline värsimõõt.”⁵ Kuidas Kruusa ise oma loomingus on neist ebameeldivatest asjadest üle saanud? Raiuva rütmiga on asi selge: silbilis-rõhulisest värsimõödust hoiab Kruusa eemale. Tema vabavärss võib küll mõnikord rütmistuda nõnda, et see muutub rõhuliseks värsisüsteemiks, aga see on teistmoodi rütm. Segasem seis on riimidega, neid ajuti ikka on, 1990. aastate tekstides isegi sageli. Miks pole ta „riimidest kui sellistest” siis uuemas loomingus lahti saanud? Seletus pole küll lõplik, aga juba esmaste vaatlustega tekib tunne, et need riimid ei olegi „sellised”, vaid hoopis „teistsugused”.

Varases loomingus paistab Kruusa silma hulga vabavärsiliste (mõnikord ka rõhuliste), samas lõppriimiliste ja selgetesse stroofidesse jaotatud luuletustega. Selles ebatavalises ühenduses on vormi üle arutlemine paratamatu. Kruusa 1990. aastate keskel kirjutatud riimide kohta ütleb Väljataga, et need on „üliefektsed ja originaalsed”,⁶ ning see on tõsi, kuid lühikesest tõdemusest võib jääda mulje, et poeet on teinud suuri artistlikke pingutusi ning saavutanud rafineeritud esteetilise tulemuse. Pingutuste kohta ei oska öelda ja leidlikust tuleb tunnustada, aga artistlikkus ja esteetilisus pole siin kõige selgemad tunnused. Tähelepanelikuks tegi mind Väljataga toodud näidetest riim *hooti*: *gootilikult* luuletusest „Kui puhatab, lumipehmet lyhna paar pahmakat” (lk 14). See on üks väheseid tekstikohti, kus oskasin märgata redigeerimist: nimelt on varasemates trükkides sõna „gootilikult” poolitatud kahe värsi ja salmi vahel (*gooti- // likult*).⁷ Seega kunstniku-

⁵ Keda sina viimati lugesid? Kalju Kruusa *Contrast*. – <https://arhiiv.err.ee/vaata/keda-sina-viimati-lugesid-keda-sina-viimati-lugesid-kalju-kruusa-contrast> (eetris 8. VII 2010; kuulatud 26. I 2018).

⁶ M. Väljataga, *Poolelutöö*.

⁷ Üheksavägine. Tartu: Erakkond, 1997, lk 48; K. Kruusa, *Äädikkärbsed*. Tallinn: Kirimiri, 2015, lk 18.

osavus tuli varem atraktiivsemalt esile, uues versioonis on seda veidi peidetud.

Hilisemas luules lõppriimide kasutamise Kruusal küll väheneb ja värss rahuneb, kuid riim ei kao päris ära ning säilivad ka mõned sellised jooned, mis mind esteetiliste eesmärkide ühemõttelisuses ometi kahtlema sunnivad. Lisaks juba öeldule võiks välja tuua mõned Kruusa riimikasutust iseloomustavad tunnused. Olen pisut riimidest rääkinud aastaid tagasi Kruusa esikkogu arvustuses,⁸ kuid luulelooming on vahepeal täienenud ning täiendamist vajab ka riimide kirjeldus.

Esiteks – Kruusa riimid võivad olla vaheldumisi täpsed ja ebatäpsed ning esineda ebakorrapäraselt sel viisil, et tekib küsimus, kas konkreetset juhtumit riimiks lugeda või mitte. Teiseks – riime on küll erinevaid, kuid ta näib armastavat pikki riime (kolme- ja neljasilbilisi). Kolmandaks – ta ei häbene kasutamast samas muutevormis sõnu. Need tunnused kokku tekitavad riimi „lohisemise” või „lohakuse” tunde, kuigi see mulje võib olla kavalalt kujundatud. Riim võib olla küll peenelt kombineeritud, aga näib teadlikult loobuvat neist estetiseerivatest ideaalidest, mida esindasid paljud XX sajandi riimimeistrid. Iseloomulik (aga sugugi mitte pööraseim) näide võiks olla luuletus „kevade” (lk 134–135), kus tekib korrapärastes stroofides värsside lõppudes korrapäratu ahel *kevade : soovile : hoovile : proovile*, millega ebamäärasemalt haakub veel paar sõna (*lume : paleuse*).

Olgu veel lisatud kaks punkti, mis mulle paistavad eriti olulistena. Neljandaks – Kruusa ei pelga riimipositsioonides nihestatud või väljakutsuvatki semantikat. Riimid *ebatasane : pasane* (lk 17) või *pasa : tasa* (lk 180) on küllap kõige lihtsamad näited ega vaja palju seletamist. Viiendaks – Kruusa armastab riimides ja mujalgi onomatopöad. Ta ei lase teksti terviktähendusi endal sil-

mist kaduda, kuid ta häälitseb ka muu maailmaga meelsasti kaasa. Iseloomulikult on kevadine sula „vallandunud vulisema / sulisema selge mula” (lk 134). Luuletuses „mustuse kiituseks” muutub onomatopoeetiline löristamine ja puristamine „musta” poeetilise keele kaasandeks ja asjakohase deklaratsiooni osaks: „loetan muresynu, vananenud ja uudissynu, / ussisynu, vägisynu ra, / ja tsitaatsynu, vyyrsynu. no puristidele / mudugi ei meeldi, kuda ma / luristan ja kuristan / ja igale poole löristan, / aga neitegi meeleheaks / ma üht-teist ju puristan” (lk 132).

Üks vägevamaid onomatopoeetilise riimimise näiteid on luuletus, mis on esitatud kui „onomatopoeet Jugari Mügari seniavaldamatta sõnett” (lk 98). See järgib itaalia soneti stroofikat ning asetub pikemasse sonetivormiga suhestuvate luuletuste sarja. Lisaks on lk 16–17 teos, mis „ei taotle olla sonett”, lk 78 ja 140 aga mõlemal juhul tekst, mis „tahab olla sonett”. Veel on Kruusa kirjutanud luuletusi, mille puhul tekstide tahtmisi täpselt ei tea, aga autori tahtel järgivad need soneti stroofikat, ilma et teised tunnused väga välja tuleksid (nt „kevades” on kasutatud inglise soneti stroofi-jaotust).

Kas need on sonetid või sonetivormi paroodiad? Kas Kruusa kasutab riime kunstilistel eesmärkidel või riimimise parodeerimiseks? Kas ta kasutab ortograafiat või parodeerib seda? Kas ta on poeetiline luuletai või seda rolli parodeeriv kuju? Kas ta luuletab elust või keelest? Need on küsimused, mida tuleb küsida, aga millele vastamine muutub keerutamiseks. Tõenäoliselt on kõige õigem öelda, et Kruusa teeb seda ja teist.

„Seda ja teist” võib mingis mõttes olla poeetilise keeletarvituse alusvormel. Metafoori kasutaja ütleb üht ja tähenduste ülekande kaudu teist. Luuletus võib rääkida ühe inimese elust ja alati ka millestki muust. Minu meelest tulevad need asjad Kruusa luules teravatult ja erilisel viisil esile. Tema luulele on iseloomulik väikeste asjade ja väi-

⁸ M. Velsker, Meelega tehtud raamat. – Vikerkaar 2000, nr 5–6, lk 149–154.

keste keeletükkide tähelepanelik silmitsemine. Ta nagu keerutaks tükke käes, vaataks neid mitut pidi. Sõnade mitmetähenduslikkuse, homonüümiad, kõlalise maailma kokkupõrked semantikaga, argielu kokkupõrked millegi suuremaga – see on Kruusa luule maailm, mille kahetisused tekitavad väikseid koomilisi nihkeid. Kui tähendusi on maailma asjadel rohkem kui üks, siis selles peaks olema vabastav rõõm, see peaks olema tunne, et „luuletamine laseb mul elada” (lk 186). Kuid selles aitamises on järjekordne kaksipidisus, sest kui luule on nagu Pipi Pikksuka plekkpurk, siis me ei tea ikkagi, kas purgi peaskandmine on väga hea või väga halb mõte. Tundub, et korraga seda ja teist.

Kruusa kahetisused mõjuvad veidralt. Mihkel Kaevats on kasutanud Kruusa loomingut üldistamiseks sõna „veidruse”,⁹ mille sobiks ka sõnakuju „veidruse”. Kruusa luule on täis veidraid nihkeid, mis on väikesed, aga saatuslikud. Üks ilusamaid näiteid on minu jaoks see, kuidas Kruusa on (nt lk 133)

⁹ M. Kaevats, Taskud kruusa täis, tripp... – Looming 2015, nr 6, lk 880.

nihutanud komajärgsed tühikud koma ette. Veidruse on väikse nihke tulemus, aga kui see on tehtud, siis muutub maailm.

Suurte nihete puhul on mõnikord lihtsam tõlgendada autori muutuvat positsiooni. Alliksaar oli paljude kaasaegsete arvates hull ning paljude hilisemate arvajate meelest suur mässaja ja uue luulekeele looja. Nii on aga Alliksaarele positsioon leitud ja temast saab rääkida suuri legende.

Kes on aga „Ühe inimese elu” autor ja kelle elust ma siin õieti olen rääkinud, kas Kalju Kruusa või Jaanus Valgu omast? Väikeste nihete tekitaja jääb ambivalentsesse positsiooni, teda on raske pidada suure luule etaloniks. Muidu nagu soliidne kirjanik, auhinnatud ja lugupeetud, aga ikka on mingi kõverus suunurgas või kraenurk viltu. See paneb soliiduses kahtlema ja ülepea kahtlema, kes ta siis on. Röövel, salakuulaja, mässaja? Rootsi kuningas? Ei usu hästi. Vaba mees? Äkki tõesti.